

N. N.

Osoite

Jouni Luukkainen
Wallininkuja 2 C 53
00530 HELSINKI

PÄÄTÖS PUOLUSTUSVOIMIEN KIRKOLLISTA TYÖTÄ YM. KOSKEVIIN KANTELUIHIN

1
KANTELUT

1.1 N. N. arvosteli 6.9.2008 päivätyssä kantelussaan (2878/4/08) puolustusvoimien käytäntöä käskeä kirkkoon kuuluvat varusmiehet uskonnollisiin tilaisuuksiin kuten iltahartauksiin ja kenttäjumalanpalveluksiin. N. N. mielestä lain mukaan ei ollut mahdollista pakottaa ketään harjoittamaan uskontoa.

1.2 Jouni Luukkainen arvosteli kirjoituksissaan 14.-24.2.2009 (566/4/09) puolustusvoimien Yleistä palvelusohjesääntöä, joka velvoitti perustuslain vastaisesti evankelisluterilaiseen kirkkoon tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluvan henkilön osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Velvollisuus koski jumalanpalveluksia, hartaustilaisuuksia sekä paraatikatselmuksiin liittyviä kenttähartauksia. Poikkeuksena tästä velvollisuudesta oli ainoastaan sotilasvala, jota kirkkoon kuuluvat eivät olleet velvollisia vannomaan. Heillä oli mahdollisuus valita omantunnon syistä myös sotilasvakuutuksen antaminen.

Luukkainen totesi uskonnonvapauslain valmisteluasiakirjoista käyvän ilmi, että oikeus olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen oli riippumaton siitä, kuuluuko henkilö johonkin uskonnolliseen yhteisöön. Luukkaisen mukaan Yleinen palvelusohjesääntö ei ota huomioon sitä uskonnon ja omantunnonvapauden parantamista, joka sisältyi jo vuoden 1995 perusoikeusuudistukseen ja oli otettu huomioon myös peruskoulujen ja lukioden uskonnollisten tilaisuuksien osalta. Luukkai-

sen mukaan varusmiehet joutuivat puolustusvoimissa kokemaan uskonnon ja omantunnonvapauden taantumisen verrattuna kouluun.

1.3

Jouni Luukkainen arvosteli 20.8.2009 saapuneessa toisessa kante-lussaan (3155/4/09) sitä, että uusi Yleinen palvelusohjesääntö 2009 velvoitti evankelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuuluvan henkilön osallistumaan palvelusohjelman osana olevaan kirkolliseen opetukseen elämäkatsomuksellisen opiskelun sijasta, vaikka tästä velvollisuudesta ei ollut säädetty lailla ja vaikka kansalaisia oli kohdel-tava yhdenvertaisesti lain edessä.

Yleisen palvelusohjesäännön mukaan sotilaspappi vastasi eettisen opetuksen ja kasvatuksen toteuttamisesta joukko-osastossa. Tämä koski myös kirkollisen opetuksen korvaavaa elämäkatsomuksellista ja eettistä opetusta sekä terveys- että tapakasvatusta. Luukkaisen mukaan oli perustuslain takaaman yhdenvertaisuuden vastaista, ett-eivät nämä tehtävät olleet kenen tahansa pätevän haettavissa. Luuk-kaisen mielestä oli epäasianmukaista määrätä sotilaspapin vastuulle myös kansalaiskasvatukseen liittyviä tehtäviä.

Luukkainen selosti laajasti Yleisen palvelusohjesäännön ja puolus-tusvoimien kirkollista työtä käsittelevän ohjeistuksen sisältöä ja katsoi, että kirkkoon kuuluvalla varusmiehellä niiden mukaan velvollisuus osallistua kirkollisille oppitunneille. Opetuksen sisältö saattoi Luuk-kaisen mukaan olla joillekin ongelmallinen ja vakaumuksenvastainen. Materiaali osoitti hänen mielestään myös sotilaspappien soveltumat-tomuuden elämäkatsomustiedon opettamiseen sekä kaatuneiden huollon käsittelyyn ja henkisen tuen antamiseen.

Luukkainen kertoi kenttärovastin kertoneen hänelle puhelinkeskuste-lun yhteydessä, että myös kirkkoon kuuluvilla oli käytännössä mah-dollisuus kieltäytyä kirkollisesta opetuksesta. Luukkainen tiedusteli, miksi tätä käytäntöä ei ollut tehty viralliseksi ja kaikkien tiettäväksi juu-ri uusitussa Yleisessä palvelusohjesäännössä.

2

SELVITYKSET

2.1

Pääesikunnan toimittamat selvitykset

N-N-k kantelu (2878/4/08)

Pääesikunnan lausunnossa 5.11.2008 selostettiin lähemmin muun muassa käytäntöä eri joukko-osastoissa ja eri puolustushaaroissa. Reserviupseerikoulussa (RUK) oli käytäntönä, että kirkkoon kuuluvat osallistuvat ja kirkkoon kuulumattomat eivät osallistu tilaisuuksiin, ell-eivät ilmoita erikseen halustaan osallistua tilaisuuksiin. RUK:n tiedos-sa ei ollut ainoatakaan tapausta, jossa kirkkoon kuuluva varusmies olisi pyytänyt vapautusta uskonnollisen osuuden sisältävästä palve-luksesta. Useimmat RUK:n esimiehet olisivat lausunnon mukaan

valmiit vapauttamaan varusmiehen palveluksesta, mikäli sitä erikseen pyydetäisiin.

Maavoimien Esikunnan mukaan puolustusvoimien nykyisessä ohjeistuksessa ei ollut säännelty tilanteita, joissa kirkkoon kuuluva ilmoittaisi osallistumisen olevan vastoin hänen vakaumustaan. Mikäli tällainen pyyntö esitettäisiin, tulisi asiassa ottaa yhteys sotilaspappiin ja pyrkiä ratkaisuun, jossa otettaisiin huomioon henkilön esittämät perusteet. Myös Merivoimien Esikunnan mukaan tällaisissa tapauksissa voitiin tarvittaessa tehdä varusmiehen kohdalla erillinen ratkaisu.

Pääesikunnan kirkollisen osaston hallinnollisen ohjeen mukaan puolustusvoimien kirkollinen työ pyrkii tukemaan kaikkia puolustusvoimissa palvelevia hengellisissä, eettisissä ja elämäntilanteissa asioissa. Kirkollinen opetus kuuluu puolustusvoimien kansalaiskasvatuksen piiriin, josta Pääesikunnan koulutusosasto on antanut hallinnollisen ohjeen. Ohjeen mukaan kaikki varusmiehet voivat osallistua kirkollisille oppitunneille ja kirkollisiin tilaisuuksiin sekä ottaa luottamuksellisesti yhteyttä sotilaspappiin kaikissa elämäntilanteissa. Kaikki varusmiehet osallistuvat ensimmäiselle kirkolliselle oppitunnille, jossa sotilaspappi selvittää kirkolliseen opetukseen ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisen periaatteet ja sotilaspapin osuuden varuskunnan mielenterveystyössä. Kaikki varusmiehet osallistuvat myös papin pitämälle terveys- ja tapakasvatuksen oppitunnille. Muusta palveluluontoisesti järjestetystä kirkollisesta työstä voivat muut kuin kirkkoon kuuluvat varusmiehet pyytää vapautusta henkilökohtaisesti tai kirjallisesti yksikkönsä päälliköltä.

Pääesikunnan mukaan puolustusvoimien ohjeistus osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin ja kirkolliseen opetukseen edellyttää kirkkoon kuuluvien varusmiesten osallistumista jumalanpalveluksiin, hartaustilaisuuksiin ja muihin kirkollisiin tilaisuuksiin sekä kirkolliseen opetukseen. Omantunnonvapaus toteutuu, kun tekee valinnan kirkkoon kuulumisesta tai kirkkoon kuulumattomuudesta.

Luukkaisen ensimmäinen kantelu (566/4/09)

Pääesikunnan lausunnon 24.6.2009 mukaan aiempi vuodelta 2002 ollut Yleinen palvelusohjesääntö oli joiltain osin vanhentunut. Lausunnossa on selostettu lähemmin kenttähartauteen osallistumista (kohta 415) ja jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin osallistumista (kohta 447). Kirkollisiin tilaisuuksiin ja hartauksiin voivat osallistua Pääesikunnan mukaan kaikki uskontokunnasta riippumatta. Kysymyksessä on mahdollisuus, ei pakko.

Pääesikunnan henkilöstöosaston mukaan palveluksessa asevelvolliselle tarjotaan vakiomuotoisesti käskynjakojen yhteydessä mahdollisuutta ilmoittaa esteellisyytensä osallistumisesta kirkollisiin tilaisuuksiin. Ketään ei käsketä vasten tahtoaan. Tämä koskee henkilöstöosaston mukaan myös kantahenkilökuntaa ja kirkkoon kuuluvia.

Pääesikunnan mukaan puolustusvoimien toiminnassa on tietoisesti ja enenevässä määrin pyritty ottamaan huomioon asevelvollisten ja henkilökunnan uskonnon ja omantunnon vapaus sekä eri uskontokuntiin kuuluvat ja uskontokuntiin kuulumattomat sotilaat. Pääesikunta on katsonut hankitusta selvityksestä käyvän riittävällä tavalla ilmi, mitkä kirkollisen työn tilaisuudet ovat luonteeltaan uskonnon harjoittamista ja mitkä esimerkiksi yleistä kansalaisyhteiskasvatusta, terveys- ja tapakasvatusta, etiikkaa ja elämäntietoa tai henkistä tukea. Yksittäisen sotilaan vakaumus otetaan uskonnon harjoittamista käsittelevien tilaisuuksien osalta asianmukaisesti huomioon.

Luukkaisen toinen kantelu (3155/4/09)

Pääesikunnan lausunnossa 4.12.2009 on selostettu laajasti Pääesikunnan henkilöstöosaston lausuntoa, jossa on selvitetty lähemmin puolustusvoimien kirkollisen työn sisältöä. Uskonnonvapaus on perustuslain mukainen perusoikeus, johon kuuluu oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Uskonnonvapauslain taustalla on ajatus positiivisesta uskonnonvapaudesta. Siinä uskonto ymmärretään paitsi yksilön valinnaksi, myös yhteisön perinteen osaksi. Valtion tehtävänä on turvata uskonnonvapaus ja luoda edellytykset sen toteutumiselle.

Henkilöstöosaston mukaan joukko-osaston komentajalla on vastuu huolehtia joukon henkilöstön hyvinvoinnista. Puolustusvoimien kirkollinen työ tukee komentajaa tässä työssä ja pyrkii tukemaan kaikkia puolustusvoimissa palvelevia hengellisissä, eettisissä ja elämäntietomuksellisissa asioissa. Kaikkia pyritään tukemaan puolustusvoimissa uskontokunnasta ja vakaumuksesta riippumatta. Ketään ei aseteta uskonnollisen tai muun vakaumuksen takia eriarvoiseen asemaan.

Henkilöstöosaston mukaan kirkolliset tilaisuudet ja oppitunnit ovat palvelusta kirkkoon kuuluville varusmiehille. Kirkollisiin tilaisuuksiin ja hartauksiin voivat osallistua kaikki varusmiehet uskontokunnasta riippumatta. Palvelukseen kuuluvat kirkolliset tilaisuudet on merkitty viikko- ja päiväohjelmiin. Jos varusmies ei vakaumuksensa vuoksi tai omantunnonsyistä osallistu kirkollisiin tilaisuuksiin, on perusyksikön päällikkö velvollinen järjestämään hänelle ohjattua elämäntietomustiedon tai etiikan opiskelua. Kaikki varusmiehet osallistuvat sille oppitunnille, jossa sotilaspappi selvittää kirkollisen opetuksen ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisen periaatteet, sotilaspapin osuuden varuskunnan henkilöstötuen kokonaisuudessa sekä sen, miten hänet tavoittaa henkilökohtaisen avun saamiseksi.

Elämäntietomustiedon opettajana voi henkilöstöosaston mukaan toimia opettaja uskontokunnasta riippumatta. Elämäntietomustiedon opetus ei ole sidottu mihinkään katsomukseen. Sotilaspapit ovat ylempään korkeakoulututkinnon suorittaneita ja tuntevat hyvin puolustusvoimien organisaation. Kirkollisen alan henkilöstön koulutus ja ammattitaito antavat hyvän lähtökohdan elämäntietomustiedon ja

kaatuneiden huollon opettamiseen sekä henkisen tuen antamiseen sekä erityisesti elämän ja kuoleman kysymyksissä.

Hautaan siunaamisesta on henkilöstöosasto todennut kirkkojärjestyksen lähtökohtana olevan, että kirkkoon kuulumatonkin voidaan siunata hautaan. Kaikkiin tapauksiin yleisesti ulottuvaa ennakkollista suhtautumistapaa kieltäytyä siunaamasta hautaan kirkkoon kuulumatonta ei siten voida pitää kirkkojärjestyksen tarkoituksen mukaisena. Henkilöstöosaston lausunnossa on siteerattu valtioneuvoston oikeuskanslerin ratkaisua, jossa on todettu, ettei kirkkoon kuulumattoman vainajan kirkollinen hautaaminen ole ristiriidassa hautaustoimilain tai rikoslain kanssa. Oikeuskanslerin mukaan vainaja ei ole perusoikeuksien subjekti, jolla olisi perustuslain 11 §:n takaama uskonnon tai omantunnon vapaus. Näin ollen kirkollinen hautaan siunaaminen ei riko perustuslain 11 §:ää vastaan.

Pelkästään se, että vainaja ei kuulu kirkkoon, ei henkilöstöosaston mukaan osoita, että hautaan siunaaminen olisi hänen tahtonsa vastaista. Papin tulee keskustella kirkkoon kuulumattoman hautaan siunaamista pyytävien kanssa ja arvioida tilanne tapauskohtaisesti.

Pääesikunnan lausunnon mukaan puolustusvoimien kirkollisen työn toteuttamisessa otetaan huomioon uskonnonvapauteen liittyvät oikeudet ja vapaudet. Kirkollinen työ korostaa oikeudenmukaisuutta ja tasa-arvoisuutta pyrkien tukemaan kaikkia puolustusvoimissa palvelevia uskontokunnasta ja vakaumuksesta riippumatta suoraan perustuslain ja uskonnonvapauslain sekä puolustusvoimien oman ohjeiston soveltamiskäytännön mukaisesti.

1.4. Luukkaisen vastineet

Ensimmäisessä vastineessaan (566/4/09) Luukkainen muun muassa totesi, että myös uusi Yleinen palvelusohjesääntö antoi vanhan ohjesäännön tapaan perustuslain vastaisesti oikeuden kieltäytyä osallistumasta kirkollisiin tilaisuuksiin vain kirkkoon kuulumattomille. Selvitysten mukaan oli mahdollisesti olemassa uuden Yleisen palvelusohjesäännön ja muiden julkisten asiakirjojen vastainen epäilyksenalainen tai salaisiin määräyksiin perustuva käytäntö antaa oikeus tähän myös kirkkoon kuuluville ja kantahenkilökunnalle ilman, että tästä oikeudesta kuitenkaan suoraan missään kerrotaisiin. Kieltäytymisen vakaumuksen ja omantunnon syistä tuli olla ilmoitusluontoinen asia ilman, että siitä tarvittaisiin keskusteluja sotilaspapin kanssa. Luukkaisen mukaan velvollisuus vapautua uskonnon harjoittamisesta toteutui myös vankiloissa, peruskouluissa ja lukioissa muttei puolustusvoimissa.

Toisessa vastineessaan (3155/4/09) Luukkainen arvosteli muun muassa sitä, että Pääesikunta ei ollut ottanut huomioon yhdenvertaisuuskysymystä eikä sitä, että yksilön velvollisuuksia lisätään lailla. Kysymys oli Luukkaisen mukaan perusteettomasta yksinoikeudesta tiettyihin ei-kirkollisiin tehtäviin sotilaspappien kohdalla. Elämäkat-

somustiedon opettajan tehtävät oli nimittäin varattu sotilaspapeille. Luukkainen arvosteli myös Pääesikunnan selvityksessä selostettua oikeuskanslerin ratkaisua, joka käsitteli kirkkoon kuulumattoman haetaan siunaamista.

Luukkaisen mukaan sotilaspapit olivat soveltumattomia elämäntiedon ja kaatuneiden huollon opettamiseen ja henkisen tuen antamiseen kuolemantapausten yhteydessä. Luukkaisen mielestä oli perustuslain yhdenvertaisuussäännöksen vastaista, että eikirkolliseen kansalaiskasvatukseen liittyviä tehtäviä määrätään vain sotilaspappien tehtäväksi. Luukkaisen mukaan on myös epäasiallista, että kirkkoon kuulumattomille vainajille järjestetään kirkollisia siunaustilaisuuksia ilman kirjallista lupaa tai suostumusta.

3 RATKAISU

3.1 Yleistä

Edellä selvityksissä ja itse kanteluissa ja annetuissa vastineissa on selostettu yksityiskohtaisesti puolustusvoimien kirkolliseen työhön liittyvää säännöstöä ja ohjeistusta. Niitä ei ole katsottu aiheelliseksi kommentoida enää tässä ratkaisussa yksityiskohtaisesti kuin eräiltä osin. Jäljempänä on arvioitu uskonnonvapauden ja puolustusvoimien kirkolliseen työhön liittyviä näkökohtia pääosin yleisellä tasolla. Asia on suoritettu vertailua erityisesti peruskoulun ja lukion uskonnonopetukseen, johon Luukkainenkin on kirjoituksissaan nimenomaan viitannut.

3.2 Uskonnonvapauden käsite

Suomen perustuslain 11 §:n mukaan jokaisella on uskonnon ja omantunnon vapaus. Uskonnon ja omantunnon vapauden sisältyy oikeus tunnustaa ja harjoittaa uskontoa, oikeus ilmaista vakaumus ja oikeus kuulua tai olla kuulumatta uskonnolliseen yhdyskuntaan. Kukaan ei ole velvollinen osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnon harjoittamiseen. Perustuslain 11 §:ään ei sisälly rajoituslauseketta. Tällä ratkaisulla on haluttu korostaa uskonnon ja vakaumuksen vapauden tehostettua suojaa perusoikeuksien joukossa. Vaikka evankelisluterilainen ja ortodoksinen kirkko ovat valtiokirkon asemassa, julkisen vallan käyttäjiin kohdistuu valtionkirkkojärjestelmästä huolimatta velvollisuus huolehtia siitä, ettei valtiokirkkojen erityisasema heijastu esimerkiksi virallisiin juhlatilaisuuksiin tavalla, joka johtaisi uskonnon ja omantunnonvapauden loukkaukseen. Uskonnon ja omantunnonvapauden suojan lähtökohta on ajatuksenvapauden absoluuttinen ja loukkaamaton luonne.

Eduskunnan perustuslakivaliokunta totesi jo vuonna 1982 olevan epäilyksetöntä, että perustuslain turvaa nauttivan uskonnonvapauden kuuluu, ettei ketään voida ilman perustuslain säätämisyjärjestyksessä annetun säännöksen tukea velvoittaa vasten tahtoaan osallistumaan uskonnonharjoitukseen. Perustuslakivaliokunnan mukaan

tämä vapaus uskonnosta koskee kaikkia kansalaisia ja on periaatteessa riippumaton uskonnollisen yhdyskunnan jäsenyydestä, koska uskonnolliseen yhdyskuntaankaan kuuluvia henkilöitä ei voida pakottaa osallistumaan uskonnollisiin menoihin (PeVL 12/1982 vp.)

Negatiivinen uskonnonvapaus sisältää siis vapauden uskonnonharjoittamisesta uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumisesta riippumatta.

3.3

Uskonnonopetus ja uskonnolliset tilaisuudet koulussa

Uskonnonvapaus pitää sisällään myös ns. positiivisen uskonnonvapauden eli oikeuden saada uskonnollista ja elämäntarkastuksellista opetusta. Positiiviseen uskonnonvapauteen perustuu uskonnonopetus sekä peruskoulussa että lukiossa. Perusopetuslain ja lukiolain mukaan oppilaalla on oikeus saada oman uskontonsa tai elämäntarkastustiedon opetusta ja myös velvollisuus osallistua tähän opetukseen. Myös oppilas, joka ei kuulu enemmistön uskonnolliseen yhdyskuntaan, voi huoltajan ilmoituksesta osallistua uskonnonopetukseen.

Perustuslakivaliokunta katsoi nykyisen uskonnonvapauslain säätämisen yhteydessä, että uskonnon tai elämäntarkastustiedon opetus koulussa on sopusoinnussa perustuslain kanssa. Perustuslakivaliokunnan mukaan oman uskonnon opetus koulussa ei ole perustuslainsa tarkoitettua uskonnon harjoittamista. Pedagogisilla valinnoilla on voitu perustuslakivaliokunnan mukaan vaikuttaa siihen, että eri kirkkokuntien välisistä eroista huolimatta eri ryhmiin kuuluvien lasten huoltajat ovat voineet pitäytyä luterilaiseen perusnäkemykseen pohjautuvaan uskonnon opetukseen. Perustuslakivaliokunnan mukaan on kuitenkin tarkistettava, että kaikki opetussuunnitelmat täyttävät lain vaatimukset oman uskonnon opetuksesta yhdenvertaisesti (PeVM 10/2002 vp).

Uskonnonvapauslakia ym. koskevaan hallituksen esitykseen (HE 170/2002 vp) sisältyi myös nimenomainen säännös koulun uskonnollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta ja niistä tiedottamisesta. Perustuslakivaliokunta katsoi kuitenkin, ettei perustuslaki tarvinnut tässä asiassa täsmentävää säätelyä.

Opetushallituksen 28.2.2006 antaman tiedotteen mukaan ketään ei voida perustuslain 11 §:n 2 momentin mukaan velvoittaa osallistumaan omantuntonsa vastaisesti uskonnollisiin tilaisuuksiin. Tämän perusteella oppilasta ei voida velvoittaa jumalanpalvelukseen, uskonnolliseen päivänavaukseen tai muuhun uskonnolliseen tilaisuuteen. Tiedotteen mukaan opetuksen järjestäjällä ja koululla on velvollisuus tiedottaa huoltajille koulun toiminnasta. Koska oppilailla on oikeus kieltäytyä uskonnon harjoittamisesta, on tiedotteista käytävä ilmi myös koulun järjestämät uskonnolliset tilaisuudet.

Koululainsäädäntöä käsittelevässä perusteoksessa on todettu asiasta seuraavaa: "Uuden uskonnonvapauslainsäädännön valmistelun ja eduskuntakäsittelyn aikana keskusteltiin paljon myös koulujen juhlista

ja erilaisista uskonnollisista tilaisuuksista ja niihin osallistumisesta. Kouluilla on usein perinteellisiä juhlia. Osassa niistä on myös uskonnollisuuteen viittaavia elementtejä. Tällaisia ovat muun muassa joulujuhla, kevätjuhla ja itsenäisyyspäivän juhla. Eduskunnan perustusvaliokunta totesi, että tällaiset juhlatraditiot ovat osa suomalaista kulttuuria eikä esimerkiksi niihin mahdollisesti sisältyvän yhteisen virren laulamisen takia voida pitää uskonnon harjoittamiseksi katsottavina tilaisuuksina. Koulu voi edelleen järjestää myös uskonnollisia tilaisuuksia, kuten jumalanpalveluksia ja uskonnollisia päivänavauksia. Perustuslain 11 §:n 2 momentin mukaisesti ketään ei voida velvoittaa osallistumaan niihin omantuntonsa vastaisesti. Vapautuksen perusteena ovat yksinomaan omantunnon syyt. Huoltaja voi hakea vapautusta, vaikka kysymyksessä olisi oppilaan oman uskonnollisen yhdyskunnan tilaisuus" (Matti Lahtinen ym.: Koulutuksen lainsäädäntö käytännössä 2006, s. 126).

3.4

Vertailua koulun ja puolustusvoimien välillä

Peruskoulun ja lukion uskonnonopetus on kirkkoon kuuluville velvollisuus. Muutkin voivat vanhempien ilmoituksesta osallistua uskonnonopetukseen. Velvollisuus osallistua uskonnonopetukseen perustuu nimenomaiseen lain säännökseen.

Lukiolain mukaan opiskelijalle, joka aloittaa lukiokoulutuksen 18 vuotta täytettyään, opetetaan hänen valintansa mukaisesti joko uskontoa tai elämäntietoa. Opiskelijalla on siis tällöin täysi valinnanvapaus kirkkoon kuulumisesta riippumatta.

Uskonnonharjoittamiseksi katsottava toiminta on koulussa vapaaehtoista kaikille riippumatta siitä, kuuluuko henkilö kirkkoon vai ei. Laisa ei ole asiasta nimenomaista mainintaa, mutta opetushallituksen tiedotteessa ja koululainsäädäntöä käsittelevässä oikeuskirjallisuudessa on tämä seikka todettu.

Puolustusvoimissa kirkolliseen opetukseen kuuluvat tietyt papin pitämät tunnit ovat kaikille pakollisia. Muille oppitunneille kaikki kirkkoon kuuluvat osallistuvat. Muut voivat ilmoittaa, etteivät osallistu. Koulussa kirkkoon kuulumattomat osallistuvat uskonnonopetukseen vain jos he siihen erikseen ilmoittautuvat.

Uskonnon harjoittamiseksi katsottavien tilaisuuksien osalta on puolustusvoimien ohjeistus jäljempänä selostetuin tavoin jossain määrin tulokinnanvarainen.

3.5

Eräitä aiempia laillisuusvalvojan ratkaisuja

Oikeusasiamiehellä on ollut käsiteltävänä useampia uskonnonvapautteen liittyviä kanteluita, joissa ei ole kuitenkaan aiemmin nimenomaan käsitelty kirkkoon kuuluvien oikeutta vapautua uskonnon harjoittamisesta. Oikeusasiamies Lauri Lehtimaja totesi muun muassa

8.12.2000 antamassaan ratkaisussa, ettei uskontokuntiin kuulumattomia pitäisi pakottaa osallistumaan paraatijumalanpalveluksiin. Sekä kantahenkilökunnan edustajilla että varusmiehillä tuli olla oikeus halutessaan jäädä pois kaikista tällaisista tilaisuuksista. Jotta tähän olisi ollut myös tosiasiallinen mahdollisuus, tuli negatiivisen uskonnonvapauden merkityksessä ilmoittaa ymmärrettävällä tavalla joka kerta ja erikseen hyvissä ajoin ennen sellaista tilaisuutta, johon liittyi uskonnonharjoittamista. Päätöksen mukaan puolustusvoimien ohjeistuksetakin kävi yksiselitteisesti ilmi, että paraatiin liittyvät lyhyetkin hartausketket tulkitaan puolustusvoimissa uskonnon harjoittamiseksi.

Mainitussa päätöksessään oikeusasiamies arvosteli myös sotilaspastorin sananvalintoja kotiuttamistilaisuuden yhteydessä. Oikeusasiamies kuitenkin katsoi, ettei uskonnollisten käsitteiden käyttö sinänsä tehnyt puheesta uskonnon harjoittamista. Uskonnollista alkuperää olevat käsitteet kuuluivat ratkaisun mukaan luonnollisena osana yhteiseen kulttuuriperintöön. Oikeusasiamiehen mukaan liturgisten ilmaisujen käyttöä oli kuitenkin viisasta välttää (dnrot 1566/4/98, 2129/4/98 ja 2718/4/99).

Apulaisoikeusasiamies Petri Jääskeläisen ratkaisussa 27.2.2004 oli kysymys muun muassa puutteellisesta tiedottamisesta kenttähartauden yhteydessä. Ratkaisussa kiinnitettiin huomiota uskonnonvapauden tosiasiallisesta toteutumisesta huolehtimiseen (dnro 1861/4/03).

Apulaisoikeusasiamies Jukka Lindstedtin päätös 30.9.2009 koski kutsuntatilaisuuksien järjestämistä uskonnollisten yhteisöjen tiloissa. Ratkaisussa todettiin, että kutsuntojen järjestämisessä seurakuntien tiloissa ei ollut kysymys varsinaisesta joutumisesta vakaumuksensa vastaisesti osallistumaan uskonnon harjoittamiseen. Ratkaisussa kuitenkin kiinnitettiin huomiota siihen, että negatiivista uskonnonvapautta koskevalla säännöksellä oli myös laajemmalle oikeusjärjestykseen ulottuvaa heijastusvaikutusta. Sillä voitiin yleisesti puoltaa esimerkiksi sellaisia järjestelyjä, joilla vältetään ihmisten pakottaminen heidän vakaumustaan loukkaaviin tehtäviin tai tilanteisiin. Kutsunnanalaisten joukkoon kuului entistä enemmän myös sellaisten vähemmistöjen edustajia, jotka eivät jaa valtaväestön uskonnollista kulttuuriperintöä. Kansalaisten yleisen yhdenvertaisuuden näkökulmasta tulee olla pyrkimyksenä, että kutsuntatilaisuuksiin käytettävät tilat ovat aatteellisilta kytkennöiltään mahdollisimman neutraaleja (dnro 3403/2/08).

Apulaisoikeusasiamies Lindstedt selvitti myös omana aloitteenaan, miten muslimien mahdollisuudet noudattaa uskontonsa ominaispiirteitä puolustusvoimissa toteutuvat. Saadun selvityksen perusteella ei ilmennyt aihetta epäillä uskonnon harjoittamisen ja uskontokuntien väliseen tasa-arvoon liittyviä ongelmia. Lindstedtin tietoon ei ollut tullut, että kukaan vähemmistöuskontoa harjoittava varusmies olisi arvostellut puolustusvoimia siitä, että hänen oikeuttaan uskontonsa harjoittamiseen ei olisi otettu huomioon (päätös 30.9.2009, dnro 1976/2/09).

3.6 Yleinen palvelusohjesääntö

Kanteluissa ja annetuissa selvityksissä on käsitelty erityisesti Yleisen palvelusohjesäännön paraatikatselmukseen sisältyvää kenttähartautta sekä jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia. Myös sotilasvala on mainittu.

Jumalanpalvelukset ja hartaustilaisuudet

Yleisen palvelusohjesäännön 2002 kohdassa 493 määrättiin jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin osallistumisesta seuraavaa:

Evankelis-luterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomilla henkilöillä on oikeus osallistua jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Jos he vakaumuksensa vuoksi eivät osallistu, heille pyritään järjestämään muuta ohjelmaa.

Ohjesäännön mukaan valtionkirkkoihin kuulumattomat saattoivat siis valintansa mukaan osallistua tai olla osallistumatta jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Kirkkoon kuuluvilla ei ollut valinnan vapautta.

Uudessa vuoden 2009 Yleisessä palvelusohjesäännössä jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin osallistumisesta käsitellään kohdassa 447:

Evangelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomilla sotilailta on oikeus osallistua jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin. Niille, jotka eivät vakaumuksensa vuoksi osallistu jumalanpalveluksiin ja hartaustilaisuuksiin, on järjestettävä ohjattua elämäkatsomustietoon tai etiikkaan liittyvää ohjelmaa.

Sanamuodoltaan uusi määräys eroaa edeltäjästään. Vuoden 2002 palveluohjesäännön toisen virkkeen alku ("Jos he vakaumuksensa vuoksi eivät osallistu...") viittasi yksiselitteisesti valtionkirkkoihin kuulumattomiin henkilöihin. Eli vain heillä oli oikeus olla osallistumatta. Sen sijaan vuoden 2009 Yleisessä palvelusohjesäännössä ei ole täysin yksiselitteistä, mihin toisen virkkeen alku viittaa ("Niille, jotka eivät vakaumuksensa vuoksi osallistu...").

Tulkintavaihtoehtoja on kaksi:

- 1) Sanamuoto viittaa vain valtionkirkkoihin kuulumattomiin henkilöihin, kuten aikaisemmin
- 2) Muuttunut sanamuoto merkitsee sitä, että myös valtionkirkkoihin kuuluvat voisivat vakaumuksensa pohjalta valita osallistumisen ja osallistumatta jättämisen välillä.

Kenttähartaus

Yleisessä palvelusohjesäännössä määrätään myös osallistumisesta kenttähartauteen. Yleisen palvelusohjesäännön kohdan 397 mukaan kenttähartaus on osa paraatia, jonka osia ovat paraatikatselmus, kenttähartaus ja ohimarssi. Toisaalta kenttähartauden sijasta voidaan pitää jumalanpalvelus ennen paraatia.

Palvelusohjesäännön kohdassa 415 määrätään kenttähartaudesta:

Evangelisluterilaiseen tai ortodoksiseen kirkkoon kuulumattomilla on oikeus osallistua paraatikatselmukseen kuuluvaan kenttähartauteen ja he tekevät "RUKOIL-KAAMME" kehotussanalla asennon. Osallistuessaan kenttähartauteen he menettelevät Sulkeisjärjestysohjesäännön mukaisesti. Jos he eivät kenttähartauden vuoksi voi osallistua paraatikatselmukseen, heille järjestetään muuta palvelusta.

Kenttähartaus on siis osa laajempaa kokonaisuutta eli paraatia. Uskonnollista sisältöä on tällöin vain tilaisuuden tässä osiossa. Jos valtiokirkkoihin kuulumattomat eivät kenttähartauden vuoksi voi osallistua paraatiin, heille järjestetään muuta palvelusta. Sen sijaan kirkkoon kuuluvilla ei ole tätä mahdollisuutta.

Vala ja vakuutus

Asevelvollisuuslain 54 §:n (1438/2007) mukaan asevelvollisen on valintansa mukaan joko vannottava sotilasvala tai annettava sotilasvakuutus. Perustuslakivaliokunnan mukaan julkisen vallan suhtautumisen valan ja vakuutuksen käyttämiseen tulee olla uskonnollisesti neutraalia. Näin ollen uskonnollisten yhdyskuntien jäsenet voivat valita valan vannomisen ja vakuutuksen antamisen välillä. Toisaalta myös uskonnolliseen yhdyskuntaan kuulumaton voi halutessaan vannota valan (PeVM 10/2002 vp).

Yleisen palvelusohjesäännön kohdan 443 mukaan sotilasvakuutuksen antavat ne alokkaat, jotka ovat valinneet vakuutuksen valan sijasta. Sotilasvakuutus annetaan erillisessä tilaisuudessa, yleensä siten, että siihen osallistuvilla henkilöillä on mahdollisuus seurata valatilaisuutta ja osallistua ohimarssiin.

Vastaavasti kohdan 444 mukaan puolustusvoimien sotilasvirassa tai sotilaallisessa tehtävässä palveleva virkamies on velvollinen vannotamaan virkavalan tai antamaan vakuutuksen ryhtyessään hoitamaan virkaansa.

Valan osalta on puolustusvoimissa muun lainsäädännön tavoin täydellinen valinnanvapaus riippumatta kirkkoon kuulumisesta. Jokaisella on kirkkoon kuulumisesta riippumatta oikeus valita joko vala tai vakuutus. Tätä valinnanvapautta on perusteltu kirkkoon kuuluvien kohdalla nimenomaan perustuslain takaamalla uskonnonvapaudella.

3.7

Muuta ohjeistusta

Varusmiehille etukäteen lähetettävän Varusmies 2010 –oppaan mukaan kirkolliset tilaisuudet ja oppitunnit ovat varusmiehille palvelusta. Kirkollisesta työstä saa oppaan mukaan pyynnöstä vapautuksen, ellei kuulu kirkkoon.

Sotilaan käsikirjan 2010 mukaan kirkkoon kuulumaton varusmies voi pyytää myös vapautusta kirkollisen työn tilaisuuksista.

Kirkollista työtä on esitelty myös joidenkin joukko-osastojen verkkosivuilla. Esimerkiksi Karjalan Prikaatin sivuilla todetaan, että kirkkoon kuulumattomien ei tarvitse osallistua kirkollisiin tilaisuuksiin.

3.8

Arvioita ohjeistuksesta

Ohjeistus ja käytäntö ovat saadun selvityksen ja myös tarkastuksilla tehtyjen havaintojen perusteella jossain määrin tulkinnanvaraista ja epäyhtenäistä. Selvityksen mukaan kirkollinen työ käsittää kirkollisen opetuksen ja kirkollisia tilaisuuksia. Tarkempaa selvitystä ei ole esitetty siitä, mitkä osat kirkollisesta työstä ovat katsottavissa perustuslain 11 §:ssä tarkoitetuksi uskonnon harjoittamiseksi. Missään kohdin ei ole nimenomaan tuotu esiin, että myös kirkkoon kuuluvilla olisi oikeus olla osallistumatta uskonnon harjoittamiseen.

Selvitysten perustella kirkolliseen työhön sisältyvästä uskonnon harjoittamisesta ja myös muusta kirkollisesta työstä voi eri pyynnöstä saada vapautuksen. Selvitysten mukaan asia harkitaan erikseen kussakin yksittäistapauksessa.

Edellä selostetuissa oikeusasiamiehen ratkaisuissa ja opetushallituksen tiedotteessa on korostettu sitä, että uskonnollisista tilaisuuksista tulee tiedottaa asianmukaisesti. Negatiivinen uskonnonvapaus ei tosiasiallisesti toteudu, mikäli uskonnon harjoittamiseksi katsottaviksi tilaisuuksista ei hyvissä ajoin ilmoiteta asianmukaisesti. Tässä suhteessa puolustusvoimien ohjeistus kaipaavaa kehittämistä. Nykyisen ohjeistuksen perusteella syntyy helposti vaikutelma, että vain kirkkoon kuulumattomilla on mahdollisuus vapautua uskonnon harjoittamiseksi katsottavista tilaisuuksista.

Selvitysten mukaan sotilaspappi selvittää varusmiehille ensimmäisen oppitunnin aikana kirkolliseen työhön osallistumisen periaatteet. Tässä tilaisuudessa tulisi siis muun ohella selvittää se, mitä perustuslain uskonnonvapaus pitää sisällään.

Annetuissa selvityksissä ei ole esitetty perusteita yleisestä lainsäädännöstä poikkeavaan uskonnonvapauden tulkintaan puolustusvoimissa. Pääesikunnan viimeisen lausunnon 4.12.2009 mukaan puolustusvoimien kirkollisen työn toteuttamisessa otetaan huomioon uskonnonvapauteen liittyvät yksilön oikeudet ja vapaudet. Ensimmäisessä lausunnossa 5.11.2008 vielä todettiin, että "omantunnonvapa-

us toteutuu, kun tekee valinnan kirkkoon kuulumisesta tai kirkkoon kuulumattomuudesta".

Se, mikä on perustuslain suojaaman uskonnonvapauden piiriin kuuluvaa toimintaa ja mikä ei, on vaikeasti määriteltävissä. Rajanveto uskonnonvapautta loukkaavan elementin ja esimerkiksi ei-uskonnollisen perinteen suhteen on vaikea vetää. Eduskunnan sivistysvaliokuntakin on korostanut, että omantunnon vastaisuus on subjektiivinen käsite, eikä sitä voida määritellä tyhjentävästi (SiVL 14/2002 vp). Uskonnonvapaudessa on kyse yksilön vapaudesta joko osallistua tai olla osallistumatta, eikä ratkaisuja saa ulottaa yksilöidysti koskemaan vain tiettyyn uskontokuntaan kuuluvia. Kysymys on ilmoituksenvaraisesta eikä erillistä lupaa vaativasta asiasta.

3.9

Puolustusvoimat ja kirkollinen työ

Koulussa uskonnonopetus kirkkoon kuuluville perustuu nimenomaiseen lainsäädäntöön. Puolustusvoimista annetussa laissa tai asevelvollisuuslaissa ei ole puolustusvoimien tehtäväksi nimenomaan säädetty kirkollista työtä. Nykyistä asevelvollisuuslakia (1438/2007) koskevassa hallituksen esityksessä (HE 37/2007 vp.) on koulutuksesta todettu muun ohella, että "Kaikille opetetaan aseellisessa selkkauksissa sovellettavia kansainvälisen oikeuden säännöksiä sekä lisäksi yleisiä kansalaistietoja ja -taitoja." Pääesikunnan ohjeistuksen mukaan kirkollinen työ kuuluu puolustusvoimien kansalaiskasvatuksen piiriin.

Puolustusvoimien koulutukseen on perinteisesti kuulunut muun muassa kirkollinen työ eikä tähän seikkaan ole puututtu puolustusvoimia koskevien lainsäädäntöuudistusten yhteydessä, vaikka tällöin on selvitetty myös annettavan koulutuksen sisältöä. Taustalla on perustuslaissa ilmenevä positiivinen uskonnonvapaus, joka tarkoittaa muun ohella oikeutta uskonnollisen tiedon saamiseen.

Arvioitaessa koulussa tapahtuvan uskonnonopetuksen ja puolustusvoimien kirkollisen työn suhdetta on otettava huomioon opetuksen jossain määrin erilainen sisältö. Pääesikunnan henkilöstöosaston 1.9.2009 voimaan tulleen määräyksen mukaan kirkollisen opetuksen aiheet ovat kirkollinen työ puolustusvoimissa ja varusmiespalveluksen haasteet, maanpuolustuksen etiikka ja sotilasvala, elämänvaiheet ja haasteet, poikkeusolojen kirkollinen työ ja kaatuneiden huolto, johtajaksi kasvaminen ja johtamisen etiikka sekä uskonto, elämäntietämys ja kansalaisvastuu.

Sotilaspapeilta tarkastusten yhteydessä saatujen tietojen perusteella kirkolliseen opetukseen ei nykyään juuri sisälly varsinaista uskonnonopetusta, vaan kysymys on edellä todettujen opetusaiheiden mukaisesti lähinnä kansalaiskasvatuksen ja etiikan opetuksesta. Osa kirkollista opetusta kuten esimerkiksi maanpuolustuksen etiikka ja kaatuneiden huolto liittyy lisäksi läheisesti puolustusvoimien toimintaan.

Perusopetuksen opetussuunnitelman mukaan uskonnonopetuksen tavoitteena on perehdyttää omaan uskontoon, perehdyttää suomalaiseen katsomusperinteeseen, tutustuttaa muihin uskontoihin, auttaa ymmärtämään uskontojen kulttuurista ja inhimillistä merkitystä sekä kasvattaa eettisyyteen ja auttaa ymmärtämään uskonnon ulottuvuutta (Opetushallituksen määräykset perusopetuksen opetussuunnitelman perusteista 2004).

Edellä lausutun perusteella lainvastaisena ei voida pitää sitä, että puolustusvoimien koulutukseen sisältyy myös kirkollista opetusta.

3.10

Elämänkatsomustiedon opettaminen ja muut asiat

Pääesikunnan henkilöstöosaston hallinnollisen määräyksen 7.10.2009 mukaan kirkolliselle oppitunnille ja kirkollisiin tilaisuuksiin osallistumisesta vapautetuille varusmiehille tulee järjestää yksikössä valvojan johdolla tapahtuvaa elämänkatsomustiedon opetusta, josta vastaa sotilaspappi. Opetuksessa voidaan käyttää esimerkiksi lukion elämänkatsomustiedon opetuksessa käytettävää aineistoa. Muuta palvelusta ei vapautetulle saa järjestää.

Saatujen tietojen mukaan elämänkatsomustiedon opetusta järjestetään käytännössä hyvin vähän, koska lähes kaikki asevelvolliset osallistuvat kirkollisille oppitunneille. Opetus järjestetään tarvittaessa yksiköissä pääosin itseopiskeluna, jota valvovat muut varusmiehet ja henkilökunta. Sotilaspappi ei saatujen tietojen mukaan juuri käytännössä osallistu tähän opetukseen.

Opetushallituksesta saadun tiedon mukaan uskonnonopettaja, jolla on riittävästi opintoja filosofiassa, uskontotiedossa tai erityisessä elämänkatsomustiedon opettajalle tarkoitetussa opintokokonaisuudessa, voi opettaa koulussa myös elämänkatsomustietoa. Merkittävä osa koulujen elämänkatsomustiedon opettajista on ensisijaisesti uskonnonopettajia. Asia ei ole saadun tiedon aiheuttanut merkittäviä ongelmia. Jokainen opettaja, jolla on opetettavan uskonnon aineenhallinta ja pedagogiset opinnot, voi myös opettaa mitä tahansa uskontoa riippumatta hänen vakaumuksestaan tai uskonnollisesta taustastaan.

Elämänkatsomustiedon opetuksen järjestämisessä ei tullut ilmi laillisuusvalvojan toimenpiteitä edellyttävä puutteita. Myöskään muissa kanteluissa kerrotuissa asioissa (muun muassa kaatuneiden huolto ja vainajien siunaaminen) ei saatujen selvitysten perusteella ole ollut todettavissa lainvastaista menettelyä.

3.11

Yhteenveto ja lopputulos

Saatan Pääesikunnan tietoon edellä esiin tuomani käsitykset puolustusvoimien kirkollista työtä koskevan ohjeistuksen ja käytännön nykytilasta, erityisesti siitä, ettei perustuslaissa taattua negatiivista uskon-

nonvapautta ole selvitysten perusteella kaikilta osin tuotu esiin riittävän selkeästi.

Tarkoitan erityisesti kohdassa 3.6. esitettyjä seikkoja, jotka koskevat jumalanpalveluksiin, hartaustilaisuuksiin ja kenttähartauksiin osallistumista.

Olen tänään lähettämälläni erillisellä kirjeellä (dnro 4489/2/10) pyytänyt Pääesikuntaa toimittamaan minulle 31.5.2011 mennessä selvityksen erityisesti Yleisen palvelusohjesäännön jumalanpalveluksia ja hartaustilaisuuksia sekä kenttähartautta koskevien kohtien tulkinnasta ja tarkoituksesta sekä yleisemminkin siitä, mihin uskonnonvapautta edistäviin toimenpiteisiin esittämäni arviot ovat antaneet mahdollisesti aihetta. Muissa kantelukirjoituksissa kerrotuissa asioissa ei ole saadun selvityksen perusteella ilmennyt senkaltaista menettelyä, johon laillisuusvalvojan olisi aihetta oikeudellisilla perusteilla puuttua.

Jäljennös päätöksestä lähetetään tiedoksi myös puolustusministeriölle.

Luukkaisen kirjoitusten liitteet palautetaan päätöksen mukana. Päätöksestä lähetetään samansisältöiset kappaleet sekä N. N. lle että Luukkaiselle. Heille lähetetään tiedoksi myös jäljennökset Pääesikunnalle lähetystä erillisestä kirjeestä.

Apulaisoikeusasiamies

Jussi Paju

Esittelijäneuvos

Raino Marttunen